

Het leven met een sofist

Een inleiding in de kritische wijsbegeerte

HET LEVEN MET EEN SOFIST

EEN INLEIDING IN DE KRITISCHE WIJSBEGEERTE

Gertrudis VAN DE VIJVER & Jens DE VLEMINCK

ACADEMIA
PRESS

© Academia Press
P. Van Duyseplein 8
9000 Gent
Tel. 09/233 80 88
info@academiapress.be
www.academiapress.be

Uitgeverij Academia Press maakt deel uit van Lannoo Uitgeverij, de boeken- en
multimediadivisie van Uitgeverij Lannoo nv.

Het leven met een sofist – Een inleiding in de kritische wijsbegeerte
Gertrudis Van de Vijver & Jens De Vleminck
Gent, Academia Press, 2014, xii + 283 pp.

Opmaak: punctilio.be
Cover: Twin Media

ISBN 978 90 382 2281 3
D/2014/4804/15
NUR 732

*Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of vermenigvoudigd door middel van
druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke
toestemming van de uitgever.*

*Welke filosofie je verkiest, hangt af van het type mens dat je bent.
Een filosofisch systeem is immers geen afgedankt meubel dat je volgens behoefte
wegdoet of overneemt, maar drijft op de mens die het heeft beziel.*

Johann Gottlieb Fichte

Inhoudstafel

PROLOOG	
DE DOOD VAN DE WIJSBEGEERTE?	vii
<i>Jens De Vleminck & Gertrudis Van de Vijver</i>	
Literatuur	xii
HOOFDSTUK 1	
WAT IS DAT, FILOSOFIE?	1
<i>Gertrudis Van de Vijver</i>	
1. Wat is dat, filosofie?	1
2. Wat is dat, geschiedenis?	2
3. Wat er is: het object van de westerse filosofie	7
4. Tot slot	9
Literatuur	10
HOOFDSTUK 2	
HET 'DINGMATIGE' VAN DE GRIEKSE DENKHABITUS	11
<i>Plato (427-347 v.C.)</i>	
<i>Gertrudis Van de Vijver</i>	
1. Het begin van de filosofie	11
2. Plato: korte situering	15
3. De sofist	17
4. Tot slot	29
Literatuur	32
Aanvullende literatuur	33
HOOFDSTUK 3	
DE MIDDELEEUWSE VIA MODERNA	35
NAAR EEN ECONOMIE VAN DENKEN EN TAAL	
<i>Willem van Ockham (ca. 1285-1347)</i>	
<i>Jens De Vleminck</i>	
1. De middeleeuwse wijsbegeerte	35
2. Ockham: korte situering	37
3. Het aristotelisch-scholastieke realisme	40
4. De universalistrijd	41
5. De breuk tussen het denken en de werkelijkheid	42

6.	Het statuut van de natuurlijke kennis: contingentie versus noodzakelijkheid	44
7.	Het statuut van theologische kennis	47
8.	Het scheermes van Ockham	48
9.	De verhouding tussen geloof en rede	49
10.	Een paradoxaal neveneffect	50
11.	Tot slot	53
	Literatuur	54
	Aanvullende literatuur	55

HOOFDSTUK 4

HET DENKEND SUBJECT DAT HET OBJECT ACHTERNA HOLT? 57

René Descartes (1596-1650)

Gertrudis Van de Vijver

1.	Het cartesianisme en de dingmatige habitus van de Grieken . .	57
2.	Descartes: korte situering	61
3.	De dromen van Descartes	63
4.	De mathematisering van de natuur en de mechanisering van het wereldbeeld in de renaissance	68
5.	Descartes en het scepticisme: een methodisering van de twijfel	70
6.	De wiskunde als voorbeeld van orde en maat	72
7.	Een illustratie: <i>Regels om richting te geven aan het verstand</i>	74
8.	Het <i>Cogito ergo sum</i>	76
9.	Het transcendentaal motief van Descartes	78
10.	Tot slot	81
	Literatuur	83
	Aanvullende literatuur	84

HOOFDSTUK 5

HET SUBJECT IN DE BAN VAN DE STIMULUS? 85

VAN RADICAAL EMPIRISME NAAR GEMATIGD SCEPTICISME

David Hume (1711-1776)

Jens De Vleminck

1.	De moderne natuurwetenschap en het 'nieuwe' empirisme . . .	85
2.	Hume: korte situering	88
3.	'Consequent' empirisme?	91
4.	Het 'radicaal' empirisme	93
5.	De 'vork van Hume'	94
6.	Causaliteit en het theoretisch scepticisme	96

7. Sceptis en inductie.	97
8. Sceptis ten aanzien van de metafysische ideeën.	98
9. Humes ‘gematigd’ scepticisme: futiel of fataal?	99
10. Tot slot.	100
Literatuur.	102
Aanvullende literatuur	103

HOOFDSTUK 6

DE BEGRENZING IS DE MOGELIJKHEID 105

Immanuel Kant (1724-1804)

Gertrudis Van de Vijver

1. Het streven naar autonomie.	105
2. Kant: korte situering	108
3. De verwarring tussen hallucinatie en perceptie: beginpunt van kritisch denken.	110
4. De pre-kritische periode: logische noodzakelijkheid versus effectieve realiteit.	111
5. Kant uit zijn dogmatische sluimer gewekt door het empirisme van Hume	113
6. De brief aan Marcus Herz: een kwestie van overeenstemming	114
7. Constitutie: hoe zijn synthetische oordelen a priori mogelijk?	118
8. De onkenbaarheid van het ding op zichzelf	120
9. Het subject als plaats, functie van het object	121
10. En wat met de levende organisatie?	124
11. Tot slot.	126
Literatuur.	127
Aanvullende literatuur	129

HOOFDSTUK 7

HET NOODLOTTIGE VERZUIM VAN DE EUROPESE WETENSCHAPPEN 131

Edmund Husserl (1859-1938)

Gertrudis Van de Vijver

1. Kantelingen naar de fenomenologie	131
2. Husserl: korte schets	135
3. De crisis van de Europese wetenschappen	138
4. Tot slot.	150
Literatuur.	151
Aanvullende literatuur	152

HOOFDSTUK 8**DE TERUGKEER NAAR DE GRIEKEN EN DE VRAAG NAAR HET ZIJN** 155*Martin Heidegger (1889-1976)**Emiliano Acosta*

1. Een drievoudige negatie van de metafysica.	155
2. Heidegger: korte schets.	157
3. Zijn en Tijd	160
4. De zin van het zijn tot probleem maken.	161
5. Methode: fenomenologie?.	162
6. Fundamentele analyse van het menselijk bestaan (<i>Da-sein</i>) . . .	164
7. Het 'men' en de existentialen.	165
8. Terug naar de Griekse filosofen: Logos en Alètheia.	167
9. De vraag naar de techniek en 'gelatenheid'	170
Literatuur	171
Aanvullende literatuur	173

HOOFDSTUK 9**DE ONTOLOGISCHE AMBIGUÏTEIT VAN HET SUBJECT** 175**OVER (ZELF)BEWUSTZIJN, ABSOLUTE VRIJHEID EN****(INTER)SUBJECTIVITEIT***Jean-Paul Sartre (1905-1980)**Jens De Vleminck*

1. Wijsbegeerte <i>à la française</i>	175
2. Sartre: korte situering	177
3. Bewustzijn	180
4. Het Zijn	184
5. Het niet	185
6. Vrijheid	186
7. Kwade trouw	188
8. De fundamentele keuze.	189
9. De ander	190
10. Het humanisme	192
11. Tot slot	194
Literatuur	196
Aanvullende literatuur	198

HOOFDSTUK 10	
ARCHEOLOGIE ALS KRITIEK	199
<i>Michel Foucault (1926-1984)</i>	
<i>Jens De Vleminck</i>	
1. De gereedchapskist van de specifieke intellectueel	199
2. Foucault: korte situering.	201
3. Structuralisme	204
4. Tijd en historiciteit.	206
5. Archeologie.	208
6. Het weten	210
7. Het discours	212
8. Het subject	212
9. De dood van de mens	214
10. De dood van de auteur	214
11. Tot slot.	217
Literatuur.	219
Aanvullende literatuur	221
HOOFDSTUK 11	
AFBEELDEN EN TONEN	223
OVER DE GRENZEN VAN HET DENKEN, DE TAAL EN DE WERELD	
<i>De 'vroeg' Wittgenstein (1889-ca. 1929)</i>	
<i>Jens De Vleminck</i>	
1. De <i>Linguistic Turn</i>	223
2. 'Wittgenstein I': korte situering.	227
3. Het uitgangspunt van de <i>Tractatus</i> en de taak van de filosofie	229
4. Afbeelding	231
5. Taal.	232
6. Werkelijkheid	233
7. 'Meaning is reference'	233
8. Het mystieke.	234
9. De paradox van de <i>Tractatus</i>	236
10. Het oneigenlijk gebruik van de <i>Tractatus</i>	236
11. Tot slot.	238
Literatuur.	239

HOOFDSTUK 12	
MEERVOUDIG DENKEN	241
OVER TAALSPELEN EN LEVENSVORM(EN)	
<i>De 'late' Wittgenstein (ca. 1929-1951)</i>	
<i>Jens De Vleminck</i>	
1. Een praktische wending	241
2. 'Wittgenstein II': korte situering	243
3. Het uitgangspunt van de <i>Filosofische onderzoeken</i> en de taak van de filosofie	244
4. (Taal)spelen en familiegelekenissen	245
5. 'Meaning is use'	248
6. Regels	249
7. Levensvorm(en)	251
8. Het argument tegen privétaal	252
9. Sporen in de <i>ordinary language philosophy</i>	253
10. Tot slot	254
Literatuur	254
Aanvullende literatuur	255
EPILOOG	257
HET LEVEN MET EEN SOFIST	
<i>Gertrudis Van de Vijver</i>	
1. Inleiding	257
2. Husserl: over de filosofie en haar onthoofding	259
3. Mogelijke hedendaagse figuren van sofistiek	264
4. Tot slot	267
Literatuur	268
PERSONENREGISTER	271
ZAAKREGISTER	277
PERSONALIA	283

Proloog

De dood van de wijsbegeerte?

Jens De Vleminck & Gertrudis Van de Vijver

In de recente bestseller *Het grote ontwerp* (2010) zingt de wereldvermaarde natuurkundige Stephen Hawking (1942-) de lofzang van de wetenschap. Samen met coauteur Leonard Mlodinov (1954-) wijst hij met trots op de exponentiële toename van wetenschappelijke ontwikkelingen en verworvenheden. Dit alles is maar mogelijk, zo schrijft hij, dankzij de fundamentele verwondering en kennisdrift van de mens. De mens stelt vragen als: "Hoe kunnen we de wereld waarin we leven begrijpen? Hoe gedraagt het heelal zich? Wat is de aard van de werkelijkheid? Hoe is alles ontstaan? Heeft het heelal een schepper nodig?" (Hawking 2010: 9). We merken op dat het net deze vragen zijn die aan de oorsprong liggen van het 'Griekse wonder', met name de opkomst van de westerse wijsbegeerte. Eerder dan te verwijzen naar het funderend karakter van deze vragen voor het westerse denken, bezingt Hawking verrassend het failliet van de wijsbegeerte. Niets aan de verbeelding overlatend, kondigt hij als een eenentwintigste-eeuwse Nietzsche ongenueanceerd de dood van de wijsbegeerte aan: "Traditioneel behoren deze vragen tot het domein van de filosofie, maar de filosofie is dood. Ze heeft geen gelijke tred kunnen houden met moderne wetenschappelijke ontwikkelingen, met name op het gebied van de fysica. In de menselijke zoektocht naar kennis zijn het de natuurwetenschappers die momenteel de fakkel van de ontdekking dragen" (Hawking 2010: 9). Dat de natuurwetenschap een moderne loot is die teruggaat op deze metafysische stam, kan hem blijkbaar niet deren. De onderlinge afhankelijkheidsrelatie tussen de moderne natuurwetenschap en de metafysica lijkt zelfs radicaal herschreven. "In de geschiedenis van de wetenschap hebben we achtereenvolgens steeds betere theorieën of modellen ontdekt, van Plato tot de klassieke theorie van Newton tot moderne kwantumtheorieën" (Hawking 2010: 12). In het slothoofdstuk van *Het grote ontwerp* is de hoop dan ook groot. De ultieme waaromvragen, de *mortal questions*, zullen "beantwoord kunnen worden binnen het domein van de wetenschap en zonder een beroep te doen op goddelijke wezens" (Hawking 2010: 192).

De zopas geëvoceerde combinatie van ongebreideld wetenschappelijk triomfalisme en vernietigend dedain jegens de filosofie is – helaas – niet het monopolie van de hedendaagse kosmologie. Ook – letterlijk en figuurlijk – dichterbij huis, bijvoorbeeld in de vandaag alom gehypte breinwetenschappen, klinken geluiden die in het verlengde liggen van de triomfante lijke boodschap van Hawking. Ook daar gaat het geloof in de mogelijkheden van de eigenlijke discipline hand in hand met het spelen van de dodenmars voor de filosofie. In zijn succesnummer *Wij zijn ons brein* (2010) – waarvan recent ook de kindereditie *Jij bent je brein: Alles wat je wilt weten over je hersenen* op de markt kwam (Swaab & Schutten 2013) – verklaart de Nederlandse hersenwetenschapper Dick Swaab dat het onderzoek van de hersenen als een “fantastische machine” ook een zoektocht impliceert naar “de vraag waarom we zijn zoals we zijn, een zoektocht naar onszelf” (Swaab 2010: 23-24). Volgens Swaab is het allerminst ondenkbaar dat de neurowetenschappen binnen afzienbare tijd *alle* menselijke raadsels zullen oplossen. Hij stelt onomwonden: “En de vraag ‘wat is leven nu eigenlijk?’ is overgenomen door de moleculaire biologie. Als je bedenkt dat de klassieke filosofie zo’n 2.300 jaar heeft nagedacht over deze problemen, zijn ze eigenlijk niet heel erg opgeschoten. Precies omdat ze alleen maar nagedacht hebben” (Swaab, in De Vleminck 2012: 198). De complexiteit van de subjectiviteit en van alle denken waarin deze betrokken is, wordt door Swaab herleid tot de complexiteit van een steeds verder te ontraadselen objectieverbaar brein. Enkel de wetenschappen kunnen ons redden uit onze onwetendheid, stelt hij zelfverzekerd. “Meer inzicht in de mens krijg je niet door telkens weer fictieboeken te lezen over al die problemen in intermenselijke relaties, waarover je al zo vaak gelezen hebt. Want al die intermenselijke relaties zijn een gevolg van de moeilijke relaties tussen breinen, die alleen maar een genetische achtergrond hebben” (Swaab, in De Vleminck 2012: 199).

Dergelijke pogingen om de wijsbegeerte dood te verklaren, maken volgens ons “het enigma van de subjectiviteit” (Husserl 1970: 5; onze vertaling) en de nood aan reflectie over wat mensen beroert in hun drift tot weten, alleen maar pregnanter. ‘De wijsbegeerte is dood, leve de wijsbegeerte’, zo zou men kunnen stellen. Een nieuwe traditie van inleiden in de wijsbegeerte lijkt dan ook aangewezen.

Het is niet de bedoeling van dit boek om de wijsgerige traditie voor te stellen op basis van ‘objectief’ afgebakende en voor iedereen licht verteerbare en communiceerbare pakketjes. Een inleiding tot de wijsbegeerte kan geen *evidence-based* of positief-wetenschappelijke presentatie zijn van

“datgene wat de filosofie heeft achtergelaten [...] wat ook sintels of afval zou kunnen heten” (Verhoeven 1967: 12). Het is geen ‘passieve’ registratie van ‘de wijsbegeerte zoals ze is’. Deze inleiding vertolkt integendeel de gedachte dat de wijsbegeerte elke generatie, telkens opnieuw, voor de opdracht stelt de ‘punt van het eigen denken’ aan te scherpen. Wie deze opdracht ter harte neemt, kan niet anders dan bewoond zijn door een fundamentele ongerustheid die oprijst wanneer de eigen plaats te midden de omringende dingen aan evidentie verliest. Deze ongerustheid in cultuur nemen als historisch te gronden betrokkenheid, daar komt het dan in de wijsbegeerte op aan. Wie daarentegen de wijsgerige traditie beschouwt als – zoals de Duitse filosoof Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) het ooit verwoordde – een “afgedankt meubel” dat als een gesloten pakketje aanvaard of verworpen kan worden, kan als filosoof alleen maar hetzelfde lot zijn beschoren (Fichte 1970: 195).

Het bovenvermelde aansporen tot het ‘scherpen van de punt’ van het denken, gebeurt in dit boek consequent vanuit een eigen onderzoeksperspectief op de geschiedenis van de wijsbegeerte. Deze onderzoeksfocus laat zich het best omschrijven als een ‘kritisch’ perspectief op het wijsgerig denken. Dergelijk perspectief beoogt de betekenis van een bepaald denken in kaart te brengen op basis van wat het mogelijk maakt, in de dubbele betekenis van ‘door het verleden *mogelijk gemaakt*’ en ‘voor de toekomst *mogelijk makend*’. Het ernstig nemen van wat niet langer evident kan zijn, impliceert inderdaad zowel een zoektocht naar de betekenis van de dingen zoals we die vandaag meemaken, als een verscherpt besef van de mogelijke draagkracht ervan voor de toekomst. Zoals de wijsgerige traditie van de transcendentiaalfilosofie of kritische wijsbegeerte stelt, is de betekenis van termen niet zomaar gegeven, maar wordt ze actief geconstitueerd *als* betekenis *voor* wie deze constitutie ter harte neemt.¹ De subjectieve betrokkenheid die zich in dit proces van constitutie articuleert, is zowel draagvlak als toetssteen van wat het tegenover zich als object tracht af te zonderen (Van de Vijver 2012). Deze ‘transcendentale’ methode – dit is het onderzoek naar de mogelijkheidsvoorwaarden van wat het betekent ‘object’ en ‘subject’ te zijn – vormt de rode draad van onze historische reconstructie van het wijsgerig denken.

In onze lectuur beperken we ons specifiek tot wat klassiek de ‘westerse wijsbegeerte’ wordt genoemd. Wij wensen deze ‘westerse’ wijsbegeerte

1. In de transcendentale traditie verwijst de term ‘constitutie’ naar wat bepalend is voor objectieve ervaring en ervaringsobjecten. Bij Kant zijn aanschouwingsvormen en categorieën in deze zin bepalend. Zie: Hoofdstuk 6.

echter expliciet te presenteren als een 'Europese wijsbegeerte'. Enerzijds verwijzen we daarvoor naar het belang van Griekenland als de bakermat van het Europese denken en anderzijds willen we de aandacht vestigen op de historisch onmogelijk te miskennen geografische dominantie van Engeland, Frankrijk en Duitsland in de articulatie van dit wijsgerig denken. De keuze om te spreken over de 'Europese wijsbegeerte' is tevens gemotiveerd door een onbehagen jegens het al te onkritisch gehanteerd onderscheid tussen een continentale en een analytische traditie in de wijsbegeerte. Ondanks het feit dat de argeloze lezer op het eerste gezicht de indruk kan krijgen dat dit boek een exclusief continentale focus heeft, laten we deze laatstgenoemde traditie voortdurend in gesprek treden met denkers uit andere (wijsgerige) windstreken.

In onze focus op de Europese wijsbegeerte is een sleutelrol weggelegd voor de wijsbegeerte van de moderniteit. De moderne wijsbegeerte vormt het centrale organisatiepunt van het boek. Onze lectuur van de Europese wijsbegeerte beweegt zich meer specifiek rond het brandpunt dat is ingenomen door Immanuel Kant en Edmund Husserl. Het is hun oeuvre dat ons heeft verplicht terug te keren naar de figuren die voor beide denkers – en voor de hele moderniteit – van cruciaal belang waren, met name René Descartes en David Hume. Het is ten opzichte van deze kern dat we de denkers uit de negentiende en de twintigste eeuw, maar ook uit de Griekse oudheid en de middeleeuwen, zullen situeren. We benaderen de voorgestelde denkers telkens vanuit de betekenis die de constitutie van een weten voor hen kan hebben. We besteden daarbij bijzondere aandacht aan het niveau van analyse, bijvoorbeeld aan 'begrippelijkheid' en 'zintuiglijkheid' bij Kant en aan 'taal' en 'tonen' bij Wittgenstein. De transcendentale methode wordt op deze wijze werkbaar gemaakt doorheen de geschiedenis van het denken.

Onze lectuur van het Europese denken is een 'episodische lectuur' die allerm minst exhaustiviteit nastreeft. In elk van de twaalf hoofdstukken behandelen we telkens een kantelmoment in de Europese wijsgerige traditie. We leggen de betekenis van dit scharniermoment uit aan de hand van een centrale figuur, consequent met een (of enkele) van diens werken als uitgangspunt.

Voor de Griekse oudheid fungeert Plato als leidsman, voor de middeleeuwen laten we Willem van Ockham aan het woord en voor de moderniteit laten we ons informeren door René Descartes, David Hume en Immanuel Kant. Dit neemt echter niet weg dat we terloops ook aandacht hebben voor en verwijzen naar de aristotelische en de thomistische traditie, naar

andere ‘moderne’ empiristen als John Locke en George Berkeley en naar twintigste-eeuwse denkers als Hans Blumenberg en Karl Popper. De uittrekkende negentiende eeuw snijden we aan in het gezelschap van Husserl, die de weg effent voor Martin Heidegger. We eindigen met enkele andere prominente twintigste-eeuwse filosofen die het eerder ontwikkelde denkspoor verder hebben gebaand. Met Jean-Paul Sartre en Michel Foucault bespreken we twee zwaargewichten uit de twintigste-eeuwse Franse wijsbegeerte. We plaatsen hen in een bredere tijdscontext, waarin onder meer Thomas Kuhn zijn opwachting maakt. We sluiten het rijtje der titanen af met de intrigerende figuur van Ludwig Wittgenstein. Wegens het eigensoortige karakter van zijn werk, zijn aan deze spraakmakende denker twee hoofdstukken gewijd. Dit biedt ons de mogelijkheid om onder meer de relatie tussen de ‘vroeg’ Wittgenstein en de Wiener Kreis enerzijds en de relatie tussen de ‘late’ Wittgenstein en *ordinary language* filosofen als de Amerikaan John Austin anderzijds beknopt tegen het licht houden.

De centrale verhaallijn van dit boek reveleert op welke manier de vraag naar het subject gelijktijdig met de vraag naar het object oprees in onze Europese traditie. Een didactische troef van het door ons gepresenteerde verhaal is zonder twijfel dat de verschillende hoofdstukken fungeren als op maat gesneden eenheden die men ook afzonderlijk van elkaar kan lezen. Elk hoofdstuk bevat bovendien een bevattelijke, aanvullende lijst met voornamelijk primaire literatuur bij de respectievelijke hoofdstukken. Op het einde van het boek brengt het personen- en zaakregister respectievelijk de vele en roemrijke figuren die de Europese ideeëngeschiedenis bevolken – en die her en der in de hoofdstukken aan bod komen – en het gehanteerde filosofische jargon nog eens handig samen. Een uitgesponnen beschouwing bij de titel van dit boek, ‘Het leven met een sofist’, is terug te vinden in de epiloog. Het betreft een zachtjes verschuiven van de vragen die aan de orde zijn in de novelle *Het leven met een idioot* van de Russische essayist Viktor Jerofejev (1949-), naar de filosofie toe. Wat kan de sofist voor de hedendaagse filosoof te betekenen hebben?

Afsluitend willen we vermelden dat dit boek mede de vrucht is van een jarenlange onderzoekservaring in de context van het *Centrum voor Kritische Filosofie* (CKF) van de *Vakgroep Wijsbegeerte en Moraalwetenschappen* (UGent). Wij danken de vele medewerkers en studenten die elk op hun manier hebben bijgedragen tot onze ‘vertering’ van de behandelde denkers. Meer specifiek danken we de leden van het CKF voor hun advies, en heel in het bijzonder dr. Emiliano Acosta voor het verzorgen van een gastbijdrage over Martin Heidegger. Drs. Boris Demarest danken we voor het

acribisch nalezen en becommentariëren van de teksten en voor de hulp bij de opmaak van het register. Petra Van der Jeught zijn we dankbaar voor de taalkundige suggesties en correcties bij de proefversies van onze teksten.

Tot slot bedanken we ook de anonieme reviewers voor hun constructieve commentaren en suggesties.

Literatuur

- J. De Vleminck (2012). Does It Take Two to Tango? Dick Swaab en Herman van Praag over de ziel en/of het brein. *Ethische Perspectieven*, 22:3, 194-205.
- J. De Vleminck (2013). Husserls fenomenologie als dam tegen het reductionisme van de positieve wetenschappen: In gesprek met Ullrich Melle. *De uil van Minerva: Tijdschrift voor Geschiedenis en Wijsbegeerte van de Cultuur*, 26:1, 35-52.
- J.G. Fichte (1970). *The Science of Knowledge*. Transl. P. Heath & J. Lachs. Appleton: Century Crofts. [Oorspronkelijk: *Versuch einer neuen Darstellung der Wissenschaftslehre*. Fichte Gesamtausgabe. Vol. I,4. Herausg. R. Lauth & H. Gliwitzky. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann Holzboog Verlag, 1970].
- S. Hawking & L. Mlodinov (2010). *Het grote ontwerp: Een nieuwe verklaring van het Universum*. Vert. F. Hendriks. Amsterdam: Bert Bakker.
- E. Husserl (1970 [1934]). *The crisis of the European sciences and transcendental phenomenology: An introduction towards phenomenological philosophy*. Transl. D. Carr. Evanston: Northwestern University Press. [Oorspronkelijk: *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendental Phänomenologie. Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie*. Husserliana 6. Ed. W. Biemel. The Hague, Netherlands: Martinus Nijhoff, 1976].
- V. Jerofejev (1992 [1990]). 'Het leven met een idioot'. In: V. Jerofejev, *Anna's lichaam: zeventien verhalen*. Vert. A. van der Ent. Arena: Amsterdam, pp. 7-34.
- D. Swaab (2010). *Wij zijn ons brein*. Amsterdam/Antwerpen: Contact.
- D. Swaab & J.P. Schutten (2013). *Jij bent je brein: Alles wat je wilt weten over je hersenen*. Atlas/Contact: Amsterdam.
- G. Van de Vijver (2012). Lacan, de ziel, het object. *Ethische Perspectieven*, 22:3, 206-220.
- C. Verhoeven (1967). *Inleiding tot de verwondering*. Utrecht: Ambo.

Hoofdstuk 1

Wat is dat, filosofie?

Gertrudis Van de Vijver

1. Wat is dat, filosofie?

Je zou kunnen denken dat filosofie de discipline is die zich bezighoudt met de vragen waarop de wetenschap nog geen antwoord heeft gevonden. De filosofie komt dan als het ware in de wachtkamer van de wetenschap te staan en krijgt zo snel de rol van potentiële dienstmaagd toebedeeld. Ze dient de wetenschap door conceptuele, logische of argumentatieve verwar- ringen op te helderen en eventueel historisch te plaatsen. Het gaat over een filosofie die dezelfde systematiek als de wetenschap nastreeft, die ook gelooft dat het mogelijk is om het filosofisch denken in regels te vatten en academisch te onderwijzen alsof het een leerstof zou betreffen zoals vele andere. Deze invulling van filosofie vond voornamelijk in het begin van de twintigste eeuw ingang en kent tot vandaag veel aanhangers.

Wij willen ons niet beperken tot dit standpunt. Beslist heeft wijsbegeerte ambities die met wetenschap te maken hebben. Zeker is ze een stof die onderwezen wordt en die als dusdanig voorbehouden kan zijn aan een aantal experts die ze gebruiken, en soms ook misbruiken. Maar ze is potentieel ook nog iets anders. Dit andere mobiliseert iets van het mens-zijn, dit wil zeggen iets van de mens voor zover deze zich als redelijk wezen onderscheidt van andere wezens. In die betekenis wijst filosofie de grote vragen aan die men zich als mens stelt in het leven, en thematiseert ze de verwar- ring die hiermee gepaard gaat, evenals de opluchting, de euforie zelfs, wanneer iets van die verwarring, vanuit het eigen denken, tot helderheid wordt gebracht.

De keuze voor filosofie heeft dikwijls te maken met het feit dat de dingen niet langer vanzelfsprekend zijn, dat iets weerstand heeft geboden aan wat ervaren wordt en wat te kennen wordt gegeven. Dat is het punt waar de filosofie kan beginnen: het punt waarop iets wat voorheen vanzelfsprekend was, plots deze evidentie verliest en vraagwekkend wordt. Dit is wat de fenomenoloog Edmund Husserl op het oog heeft wanneer hij stelt dat filoso- fie “de wetenschap van de banaliteiten of trivialiteiten” is (Husserl 1984:

350 noot 3).¹ Hij bedoelt ermee dat de filosoof iemand is die geen vrede kan nemen met het "Ja maar, dit is gewoon zo!", of "Het is evident dat...!". Filosofie begint waar de evidentie stopt evidentie te zijn. Dit niet-evidente, dit andere toch proberen te zeggen en te bedenken, op een manier die door meerdere mensen gevat kan worden en die iets van de redelijkheid impliceert, dat is het waar het in de filosofie om te doen is. Filosofie is derhalve ook, zoals opnieuw Husserl stelt, strenge wetenschap (Husserl 1996). Ze heeft een eigen gestrengheid, een eigen spoor, een eigen systematiek.

Deze invalshoek heeft als eerste gevolg dat filosofie geen wereldvreemde of discipline-vreemde bedoening is. Voor zover filosofie reflectie impliceert, voor zover ze halt houdt bij wat daarvoor nog evidentie was, en voor zover ze de weg van de kritiek op deze evidentie inluidt, is ze betrokken op datgene wat ze tot object van kritiek neemt. Ieder denker, iedere wetenschapper in een discipline, is met filosofie bezig voor zover deze kritische dimensie met betrekking tot het object van studie en interesse is opengemaakt. Filosofie als kritiek is dus iets wat niet alleen voor filosofische experts van belang is. Ze is minstens van even groot belang voor ieder die begaan is met de vraag waar het in zijn of haar discipline werkelijk om te doen is. Een tweede gevolg van deze invalshoek is dat *a priori* geen enkel onderwerp uitgesloten kan worden voor de filosofische belangstelling. Er kan immers niet in algemene zin bepaald worden welk onderwerp belangwekkend moet of zal zijn. Dit is afhankelijk van wat, op een gegeven ogenblik, voor iemand plots niet meer evident blijkt te zijn.

2. Wat is dat, geschiedenis?

Als men eenmaal de weg van de filosofie, in deze betekenis van 'kritiek', is ingeslagen, gaat men de verwarring, de radeloosheid zelfs, die te maken heeft met de plaatsing van het eigen denken en het eigen zijn – 'Wie ben ik?', 'Wat is deze wereld?', 'Wat is mijn plaats in deze wereld?', 'Wat is de betekenis van de objecten die mijn oriëntatie in deze wereld mede bepalen?' – niet langer uit de weg. Die verwarring is net het eerste wat men ontmoet; het is misschien wel het hoofdkenmerk van de filosofische bedrijvigheid. Meer dan een halve eeuw geleden stelde de Gentse filosoof Herman De Vleeschauer (1899-1986) het in een inleidend werkje in de wijsbegeerte dat *Stroomingen in de wijsbegeerte* (1934) heet als volgt:

1. Zie: Hoofdstuk 7.